

ДИНАМІКА ПОЕТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ ВІКТОРА КОРДУНА

Досліджено світогляд поета з точки зору динаміки у творчості. Під час аналізу основних поетових збірок виявлено, що вони значно різняться поетикою і світоглядним підґрунтям. Так, збірка «Сонцестояння» (1992) представляє міфологічний світогляд, «Зимовий стук дятла» (1995) – християнський, а в «Траві над травою» (2005) переважають агностично-екзистенціалістські мотиви.

Ключові слова: динаміка, мотив, суб'єкт лірики, міф, християнство, екзистенціалізм.

Віктор Кордун (1946–2005), представник Київської школи поетів, увійшов до української літератури сімома збірками: «Земля натхненна» (1984), «Пісенька з маминого наперстка» (дитячі вірші, 1985), «Славія» (1987), «Кущ вогню» (1990), «Сонцестояння» (1992), «Зимовий стук дятла» (1999) і «Трава над травою» (2005). Усі вони вже ставали об'єктом літературознавчої критики, але в більшості випадків ішлося насамперед про увагу до ранньої й «середньої» творчості (включно зі збіркою «Сонцестояння»), тоді як пізня досліджена досить мало. Наприклад, про збірку В. Кордуна «Зимовий стук дятла» йдеться у трьох студіях – Тараса Пастуха [12; 13], Людмили Дударенко [2] і Людмили Тарнашинської [15], натомість «Трава над травою» згадується хіба в монографії Тараса Пастуха, де проаналізовано лише окремі збірки поезії, майже оминаючи з'ясування її відмінностей від попередніх. Водночас, на наш погляд, характер світоглядних видозмін у пізніх збірках Віктора Кордуна є досить оригінальним (особливо, якщо брати до уваги творчість одного поета, а не діахронний зріз літературної традиції) і вартим окремого аналізу. Тож у цій студії спробуємо розглянути лірику Віктора Кордуна саме з точки зору її світоглядної динаміки, з'ясувавши причини і суголосність із загальним ходом розвитку українського модернізму.

Ключовими для нашого дослідження вважаємо три збірки поета: «Сонцестояння», що містить майже всі тексти, написані до 1995 року, «Зимовий стук дятла», світогляд і поетика якої вже суттєво інакша, «Трава над травою», вихід якої значною мірою заперечив світоглядні здобутки усіх попередніх збірок.

Збірка «Сонцестояння» (1992): «Одним нетерплячим рухом виганяємо всі сніги!»

Збірка «Сонцестояння» – це насамперед поезія циклічного часу, гармонійного простору, тісної взаємозумовленості речей, усвідомлення деміургічної потуги авторського ліричного Я, світлих космогонічних міфів і великої хвали світові:

*Душа проростає із болю,
земля землиться,
і прибуває великими хвилями світло* [6, с. 6–8].

Це поезія епічна, з невлотимим ліричним «Я», бо описувані дійства такі грандіозні, що сповнений захвату і дивини існування оповідач просто розчиняється, поглинається дійством, постаючи одним з елементів буття у його становленні.

Це поезія світу, що повсякчас проявляє різні види священного, зберігаючи відкритість у трансцендентний, божественний вимір: «Чую знову: / в кожній з речей – / то тут, то там – / починається / тиха Таємна Вечеря» [6, с. 120]. Відповідно все будується за принципом «поліфонічної оповіді» (М. Бахтін), онтологічного багатоголосся речей, де у загальній взаємодії й сакральній причетності до невинного світорозгортання стирається поділ на живе і неживе, високе і низьке, минуле і майбутнє. Напрочуд загострене відчуття екзистенції ліричного суб'єкта у його відкритості до трансцендентного спонукає говорити про Кордунову творчість як поезію «на лезі “між”» (Людмила Тарнашинська) і захищати її до онтологічного крила українського модернізму (Володимир Моренець, [8, с. 121]). Також слід зауважити старання «піднятися над собою», «перевершити» себе в намаганні дотягтися до небесного ідеального двійника, завдяки чому при всій своїй циклічності Кордунів світ набуває висхідної, вертикальної спрямованості: «Тягнуться вгору ліси, / прагнуть себе побачити / у небесному синьому дереві, / що плодоносить краплистим золотом» [6, с. 204].

Та попри те, що на цьому етапі творчості людина розглядається як рівновелика до решти світу, лише її слово подається як таке, що здатне змінити світоустрій. Завдяки цьому в якийсь момент на першому плані з'являється поетика високої риторики і певного ораторства-месіанства, коли суб'єкт лірики бере на себе роль поведири всього людства:

*...Ходімо усі в поля:
хай прольється високий день
на наші стерті буденністю очі й уста* [6, с. 55].

За нашими спостереженнями, позиція оратора остаточно закріплюється за ліричним *Я*, починаючи від збірки «Славія» (1987), й утримується протягом усього першого періоду Кордунової творчості, проявляючись насамперед у дієсловах наказового способу, що закликають людство до змін у собі і світі. На нашу думку, такий підхід вказує на поєднання в поетовій ліриці антроподіцеї з логодіцеєю (парадигма «виправдання» слова, актуальна і для українського, і для світового модернізму), що цікаво вирізняє творчість Кордуна на фоні Київської школи. Також ліричне *Я* свідчить про підсвідоме неприйняття ходу світового розгортання, що оприявлено у поетових текстах на, як ми вважаємо, гностичну тематику, де опосередковано вказано на світову недосконалість, а отже, й незадоволення його Творцем. Взагалі, наявність гностичних мотивів у поетовій творчості – цікаве питання, варте окремого розгляду.

Попри всю свою привабливість, позиція ліричного *Я* у його вищості й праві на керування світом у якийсь момент ставиться під питання. Це насамперед проявляється у втраті дому, що її не змогли відвернути ніякі старання ліричного суб'єкта (наприклад, у вірші «Гостів слідах») і патологічних змінах у людській свідомості (ослаблення пам'яті й відчуття причетності до решти світу, заміщення буття володінням, відмова від утримування в собі коріння тощо), через які намір починає розходитися з результатом, цілісність обертається розпорошенням, а життя смертю: «*Хотів я / весь світ запалити, / щоб він пламенів, шаленів, летів, – / і зайнялися / тільки свічки*» [6, с. 51].

Таким чином, світ, що спершу здавався зрозумілим, керованим і простим, у якусь мить постає непрозорим, непередбачуваним, хаотичним. Це можна пояснити як зовнішніми чинниками (історико-політичні обставини, сучасні ранньому Кордунові), так і внутрішніми змінами в самій людині. На наш погляд, саме ця світоглядна криза, близько пережита не лише ліричним суб'єктом, а, безперечно, й самим поетом, поставила під питання справедливість принципу логодіцеї, заснованої на вірі у суголосність людського слова і Божественного Логосу, стимулюючи пошук нових основ й орієнтирів.

Збірка «Зимовий стук дятла» (1995): «...щоб не бути Тобі, мій Боже, перешкодою ані в чому»

На наш погляд, якщо у «Сонцестоянні» лише констатується криза ліричного суб'єкта, то у «Зимовому стукі дятла» уже маємо спроби виходу з неї. Немовби переконавшись у власному безсиллі змінити світ на краще, ліричний суб'єкт приймає втрату земних цінностей як Вищу волю, відходить від ораторства та передорує світ і свою долю Богові: «*На тебе, Господи, покладаюся, / прокидаючись вранці, / Тобі довіряюся, Боже, / вступаючи в ніч, – / я без Тебе не єсмь*» [5,

с. 101]. Така настанова сприяє ліризації поетичного слова Кордуна (на зміну епічності) і заміні ліричного суб'єкта з індивідуального «Я» на колективне «Ми», під яким мається на увазі як усе людство (Боже творіння), так і українська нація: «*Помилуй, Господи, наш рід і народ, / і народи, які тут жили перед нами, / і народи, які тут житимуть після нас!*» [5, с. 116]. Значні зміни спостерігаються також у часопросторі: відхід від міфологічної циклічності на користь циклічності, представленої річним колом християнських свят, а також переорієнтація на висхідний вектор «гріхопадіння» / «апокаліпсис», «земне / небесне», «тлінне» / «вічне», Вавилон / Єрусалим тощо, причому акцентується належність ліричного *Я* саме до земного й низького, відхід від якого уможливиться лише з Божою волею.

Сповнена роздумів і смирення, збірка «Зимовий стук дятла» – це поезія великого суму, сумніву, страху і водночас ще більшої надії на краще. Квінтесенцією цього поєднання, де домінують власне християнські (і все ж досить далекі від догматичної «чистоти») роздуми і віра, безперечно, є цикл «Білі псалми». Цю релігійно-візіонерську поезію Михайло Москаленко вважає найвищим із поетичних осягнень Віктора Кордуна: «потужна молитвословна лірика “Білих псалмів” наділена рисами і глибоко особистою сповіді, і піднесено-всеохопного монологу поета, не тільки виразника власної правоти, але й корифея народного хору, носія орфічного начала, котрий узяв на себе нелегкий тягар поетичного наближення до абсолюту [...] В українській поезії останніх десятиліть я не знаю нічого рівного “Білим псалмам” за сміливістю поетичних осянь – і смиренністю перед Господнім лицем; за глибиною людського розпачу – і щиросердною вірою в остаточне спасіння, і своє особисте, і спасіння рідної землі та всіх стущих на ній» [10, с. 123].

Поліфонічність «Сонцестояння» у збірці «Зимовий стук дятла» змінюється монологічним словом: суб'єкт лірики залишається наодинці з собою і Абсолютом. У цих своєрідних «розмовах з Богом» (до речі, в однойменній збірці Богдани Матіяш, на наш погляд, наявні певні перегуки саме з «Білими псалмами» Кордуна) ліричний суб'єкт виявляє цілий спектр емоцій: від сатиричного нерозуміння («Дивні діла твої Господи!» – з приводу осмислення Чорнобильської катастрофи [5, с. 48]) до благоговіння, співчуття та емпатії:

*Через тисячу років і ще через тисячу днів
ми якось добредемо з Тобою, мій Боже,
аж на самий край того села,
до порога тієї забутої хати,
де нас виглядають і денно і нічно
довірливий вогник з вікна
і мама моя невсипуца
і де нам біло постелено постіль білу. –
Так вовіки-віків! [5, с. 103].*

Свого часу Тарас Пастух і Людмила Тарнашинська розглядали збірку «Зимовий стук дятла» як свідчення безсумнівної духовної еволюції автора і його остаточного приходу до християнства: так, за Тарасом Пастухом, з часом у поезії Кордуна «почало все сильніше й сильніше лунати біблійне, новозавітне Слово. У багатоголосі збірки “Зимовий стук дятла” воно вже стало домінуючим, почало визначати основну тональність монологу ліричного суб’єкта» [12, с. 170]. Закономірно було б чекати, що наступна збірка тільки закріпить окреслені дослідниками тенденції, але вихід «Трави над травною» засвідчив дещо інше.

«Трава над травною» (2005): «який прозорий буде світ, який великий! – він стане ще величніший і ще небесніший – без нас»

Отже, якщо в «Зимовому стукі дятла» суб’єкт лірики, здавалося б, уже «зміг повторити Стусове “В мені уже народжується Бог”» [15, с. 34], і мить, коли Господь закликав усіх виходити на Його «небесне весілля з довгокрилим Єрусалимом» [5, с.114] була зовсім близько, то у «Траві над травною» ліричний суб’єкт віддаляється від Бога, беручись за його пошук заново:

*Єрусалим летить по небу –
І співає,
а ми лишаємося десь
аж ген під сподом
і мовкнемо над вечір
разом з усім своїм життям,
з лісами, із житами, зі страхами»* [7, с. 34].

Віра знову піддається сумніву, що, наприклад, унаочнено у таких рядках: «Стою під Господнього брамою / і прошу без слів, / самим тільки порухом вуст, самим тільки віддихом: впусти мене, Боже, / в твою обитель. / Я знаю, що ти усюди: / і по той і по цей бік брами, / та хочу відчутти себе / у твоєму диханні» [7, с. 113]. Слово «знаю» (загалом досить часте в поезії В.Кордуна) здається нам показовим, адже якщо віра виключає сумнів, то знання на ньому засновується. Тож намагання ліричного Я знайти якісь «конкретні» прояви Богприсутності («хочу відчутти себе / у твоєму диханні») свідчить про кризу віри, спричинену природним страхом перед обличчям смерті (так, на наш погляд, поетові сумніви у значній мірі були підсилені прогресуванням серцевої хвороби).

Як і в попередній збірці, у «Траві над травною» домінує туга за Світлом і Богом. Темрява, нічний час, які не поспішають змінюватися ранком, стають у поезії Кордуна часом страждань і випробувань. Колообіг вичерпується, змінюючись застиглістю і статикою. А, як відомо, світ, який перестав рухатися і розвиватися, неминуче наближається до загибелі. Саме ці симптоми і фіксує поет: «тепер одна на весь світ пора – / затяжна безвихідна осінь» [7, с. 147].

Брак любові, а отже, сумнів у глибинній розумності всесвіту, зумовлює відхід від християнського світогляду, нову хвилю зневіри й розчарування. Суб’єкт лірики все більше переконується у непізнаності світу і його законів. Можливо, через те майже в кожному вірші цієї збірки є якесь запитання і, що цікаво, навіть нікому не адресоване. Тобто відповідь, власне, не очікується, що вказує на наявність у цій збірці агностичних мотивів. Подеколи ліричний суб’єкт майже силоміць спрямовує себе до Бога, тоді з’являються більш-менш оптимістичні тексти на зразок «Подвійної поеми на захист печалі» або «Євхаристії». Інколи це виливається у крайність знову-таки гностичного характеру, коли поет припускає доцільність повного знищення всього земного, як такого, що не виправдало Божих сподівань («Після кінця світу»).

Трохи відособлено від християнських перебувають екзистенціалістські мотиви, коли на перший план виходить зосередженість суб’єкта лірики на самому собі, його відчуженість, роздвоєність, самотність і загальний трагічний модус існування. Людина тепер настільки поглинута власним буттям, що стає закритою для зовнішнього світу: «Моя неприсутня присутність / глибшає / з кожним днем<...> я став помічати / як часто / мене / або заледве бачать і чують, / або не бачать і не чують зовсім / навіть під час спільної бесіди...» [7, с. 74]. Одноименний вірш, за яким, очевидно, і названа збірка «Трава над травною», теж відбиває насамперед екзистенційну проблематику, перейняту настроєм самознищення і знецінення власного існування: «Давно моє серце не плакало / ні за ким, / ні за чим. / Замовкло воно, / завмерло й замерло, / увібравши все пережите, / стужавило саме в собі, як дикоросла чужа насінина...» [7, с.84].

Разом з тим саме у збірці «Трава над травною» знову актуалізуються міфологічні мотиви, більш характерні для «Сонцестояння». Наприклад, попри те, що загальна часова модель збірки – лінійна, тобто християнська (від гріхопадіння до апокаліпсису і страшного суду), довгождану подію Божого воскресіння поет описує не християнськими, а міфологічно-язичницькими образами, часом навіть подібними до тичинівських:

*І всі померлі, всі живі
попрокидалися
хто більшим, а хто меншим
немовкнучими дзвонами, –
не мідяними,
і не срібними,
а світляними
... і Бог ступив на землю
синім дзвоном
і над життям блакитно нахилився
від обр’ю до обр’ю* [7, с. 164],

маємо синестезію світла, кольору, звуку. Світ знову стає цілісним, і ця гармонія підтверджу-

ється символом «світляних» дзвонів, адже, за Тетяною Шестопаловою, дзвін як уособлення священного кола імітує в русі ідею «колообертання», що має, з одного боку, значення виділення священного кола, а з другого – значення фіксації та концентрації» [16, с. 118]. На наш погляд, виділення «священного кола» означає в цьому випадку не що інше, як повернення Центру, тую за яким пройнята пізня поезія В. Кордуна.

Зазначимо, що ці радісні мотиви домінують саме в останніх віршах «Трави над травою», що вказує, вочевидь, не так на хронологію написання, як те, що поет хотів надати збірці більш-менш оптимістичного характеру, закривши позитивними віршами негатив попередніх текстів. Тож, приймаючи позицію автора, можемо дійти висновку, що, хоч остання збірка Віктора Кордуна і пронизана нитками розпачу, все ж зусиллям волі, віри й любові поет, зрештою, виходить на обрії безсмертя й вічності.

Таким чином, у творчості Віктора Кордуна можна виділити два періоди. До першого зарахо-

вуємо твори, написані до 1992 року (включно з уміщеними в «Сонцестоянні»), як такі, що представляють більш-менш цілісний міфологічний світогляд. Другий, відтворений у збірках «Зимовий стук дятла» і «Трава над травою», означаємо як «християнсько-екзистенціалістський». На наш погляд, динаміка цієї творчості особлива тим, що може бути скорельована не лише з конкретним автором, а й з усією нацією: маємо на увазі біль від постійного перебування у стані історично-культурної пригніченості, підсилений Чорнобильською трагедією, часткове його тамування завдяки утвердженню державної незалежності й подальше розчарування від невиправданих очікувань тощо. Більше того, ця динаміка також відображає загальнолюдську драму на зламі модернізм–постмодернізм, коли цілісний і зрозумілий світ проявив себе як всерелятивний і хаотичний, що теж стало причиною певної світоглядної кризи. Разом з тим уже сама ілюстрація такої динаміки дає поштовх до віднайдення втраченого ґрунту і нового дому, а з цим – і становлення нової людини.

Список літератури

1. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского / М. М. Бахтин. – М. : Художественная литература, 1972. – 468 с.
2. Дударенко Л. Поетична кийвська школа : ідейні та естетичні параметри / Людмила Дударенко. – К. : Неопалима купина, 2009. – 240 с.
3. Кісельова Л. Логодїця українського модернізму : Тичина, Свідзінський, Осьмачка / Л. Кісельова // Людина в часі : (філос. аспекти укр. л-ри ХХ–ХХІ ст.) / НАУКМА ; упоряд. В. Моренець, М. Ткачук. – К. : Універ. вид-во «Пульсари», 2010. – С. 114–192.
4. Колесник В. Київська школа та Віктор Кордун : поезія зворотності / Валентина Коленник // Світо-вид, 1999. – № IV (37). – С. 47–81.
5. Кордун В. Зимовий стук дятла : поезії / Віктор Кордун. – К. : Укр. письменник, 1999. – 127 с.
6. Кордун В. Сонцестояння : поезії // Віктор Кордун ; стаття В. Стуса. – К. : Дніпро, 1992. – 301 с.
7. Кордун В. Трава над травою : поезії / Віктор Кордун. – К. : Неопалима купина, 2005. – 176 с.
8. Матіяш Б. Розмови з Богом : вірші / Богдана Матіяш. – Львів : Видавництво Старого Лева, 1997. – 62 с.
9. Моренець В. Міфологічна течія в українській поезії другої пол. ХХ ст. / В. Моренець. // Слово і час. – 2002. – № 9. – С. 43–51.
10. Москаленко М. Віктор Кордун : від «Хрещатой вісті» до «Білих псалмів» / Михайло Москаленко // Кордун В. Зимовий стук дятла : поезії / Віктор Кордун. – К. : Укр. письменник, 1999. – С. 120–123.
11. Москаленко М. Віктор Кордун : поезія і велич світу / Михайло Москаленко // Сучасність. – 1994. – № 4. – С. 143–159.
12. Пастух Т. «Я без тебе не есмь». Теософська поезія Віктора Кордуна / Тарас Пастух // Березиль. – 2007. – № 1–2. – С. 169–176.
13. Пастух Т. Київська школа поетів та її оточення: (модерні стилеві течії української поезії 1960–1990-х років) : монографія / Тарас Пастух. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 700 с.
14. Стус В. [Про поезію Віктора Кордуна] / В. Стус // Кордун В. Сонцестояння : Поезії / Віктор Кордун. – К. : Дніпро, 1992. – С. 288–296.
15. Тарнашинська Л. Епохасвітання» пост шістдесятників: поезія Віктора Кордуна на лезі «між» / Людмила Тарнашинська // Слово і час. – 2002. – № 1. – С. 27–34.
16. Шестопалова Т. Міфологеми поезії Павла Тичини : спроба інтерпретації / Тетяна Шестопалова. – Луганськ: Альма-матер, 2003. – 198 с.
17. Элиаде М. Священное и мирское / Мирча Элиаде. – М. : Изд-во МГУ, 1994 – 144 с.

L. Pavlenko

THE DYNAMICS OF VIKTOR KORDUN'S POETICAL CONSCIOUSNESS

In the article the poetry of Victor Kordun is investigated in the view of its dynamics. The analysis of main Kordun's albums demonstrated the considerable difference in their poetics and world outlook basis: the album "The Solstice" represents the mythological world outlook, "The Winter Knock of Woodpecker" – Christianone, and the "Grass under the Grass" is imbued with existentialistic motives.

Keywords: dynamics, motive, the subject of Lyrics, myth, Christianity, existentialism.

Матеріал надійшов 26.08.2012